

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/29/26-30>

Türkan İsmayılı
Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ismayilliturkanmehrac@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ ALINMA İFADƏLƏR VƏ ONLARIN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Xülasə

Məqalədə ingilis dilində istifadə edilən sözlər və ifadələr analizə cəlb edilmişdir. Məqalədə bir çox dillərdən, fransız, latın, ispan, alman, italyan dillərindən keçmiş alınma ifadələr analiz edilərək, tərcüməsi, izahı nümunə cümlələr daxilində göstərilmişdir. Alınma sözlərin mənbə dillərdən hədəf dilə keçməsi səbəbləri izah edilmişdir. Eyni zamanda alınma sözlərin bir çox xüsusiyyətləri də araşdırılmışdır.

Açar sözlər: alınma sözlər, linqvo franko, lüğət tərkibi, hədəf-mənbə dil

Turkan Ismaili
Nakhchivan State University
PhD in philology
ismayilliturkanmehrac@gmail.com

Acquisition of expressions in English and some of their properties

Abstract

The words and phrases used in English in the article were included in the analysis. In the article, borrowed expressions from many languages, French, Latin, Spanish, German, Italian, are analyzed and their translation and explanation are shown in sample sentences. The reasons for the transfer of loanwords from the source languages to the target language are explained. At the same time, many features of borrowed words were also investigated.

Keywords: loanwords, lingo franco, vocabulary composition, target-source language

Giriş

Hər bir dilin leksik tərkibi həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın tarixini, keçdiyi inkişaf yolunu, əldə etdiyi elmi – mədəni tərəqqi səviyyəsini, eləcə də qurduğu əlaqələrin dinamika və coğrafiyasını müəyyənləşdirmək üçün zəngin material verir. Bu səbəbdən də cəmiyyət həyatında gerçəkləşən qlobal və ya lokal xarakterli dəyişikliklər dilin leksik təbəqəsinə təsirsiz ötürmür. Hər hansı bir dilin zəngin olması dövrün tələblərinə uyğunluğunun nəticəsidir və bu inkişaf prosesi həmin dildə danışanların tarixi inkişafı ilə qarşılıqlı asılıdır. Yəni xalqın tarixən inkişafı onun dilinə təsir edir, dili zənginləşdirir və zaman-zaman formalaşmasında rol oynayır. Cəmiyyətdə baş verən hər bir yenilik birinci növbədə dilin lüğət tərkibinə öz təsirini göstərir (Hüseynzadə, 2002). Lüğət tərkibinin inkişafı eyni zamanda bütünlükdə dilin inkişafı deməkdir. Dünyada mövcud olan hər hansı bir dili təcrid olunmuş formada təsəvvür etmək qeyri mümkündür. Xarici aləm daim ona təsir edir və onun müxtəlif sahələrində diqqəti cəlb edən yeniliklərini ərsəyə çıxarır. Bu təzahür o deməkdir ki, dillərin qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri hələ qədim zamanlardan mövcud olmuşdur (Musayev, 1986).

Əsas hissə. İngilis dili linqvo franko dilidir. İngilis dilində başqa dillərdən keçmə çox sayda ifadələr və sözlər vardır. Dil öyrənənlər bu cür xarici sözlərin semantikasını, quruluşu, qrammatikası və tələffüzünü başa düşməkdə çətinlik çəkir. İngilis dilinə daxil olmuş bəzi söz və ifadələr absorbə edilib, artıq xarici sözlər kimi düşünülür. Lakin bəzi sözlər və ifadələr öz

yazılışını və tələffüzünü saxlayır. İngilis xalqı ilə skandinav, roman, fransız xalqları arasında olan iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr nəticəsində onların dilləri qaynayıb-qarışmış, bu dillər ingilis dilinə təsir göstərərək sözləmə prosesini baş vermişdir. Alınma sözün sözlən dildə tam və hərtərəfli mənimsənilməsi çox mürəkkəb bir proses olub, dilin bütün səviyyələrində özünü büruzə verir ki, bu prosesdə həmin sözün dildə funksional cəhətdən mənimsənilməsi onun yeni dilin lüğət vahidinə çevrilməsini şərtləndirən amil hesab edilir.

Fransız mənşəli sözlər ingilis dili mühitində leksik valentlik və semantik dəyər kəsb edərək yeni dilin leksik semantik sisteminə uyğunlaşır və onlarla dilin öz sözləri arasında mənə münasibətləri yaranır. Bu proses alınma sözlərin funksional cəhətdən mənimsənilməsi adlanır. Alınmalar öz semantik, struktur və fonetik görünüşünü dəyişir. Dilə xarici sözlər keçməsinin əsas səbəbi hədəf dildə onların uyğun qarşılığının olmamasıdır. Alınma sözlərin ikinci səbəbi də həmin sözə olan ehtiyac deyil, əksinə onların daha eqzotik səslənməsi, pristijli mənəbəsi və s. kimi səbəblərdir. Dildə həmin sözlər olsa da, danışan daha təsirli terminlərdən istifadə etmək istəyir. Aşağıda ingilis dilində işlənən xarici mənşəli ifadələr nümunə kimi verilmişdir. Övvəlcə, fransız mənşəli alınmalara baxaq (3):

– *Tete-a-tete* (üz-üzə söhbət). I have one or two ideas I'd like to discuss with you. Could we have a little *tete-a-tete* one day soon? - Sizinlə müzakirə etmək istədiyim bir - iki fikrim var. Yaxın zamanda bir az üz-üzə söhbət edə bilirikmi?

– *Carte blanche* (tam səlahiyyət). The boss didn't tell me how he wanted the project carried out. He gave me *carte blanche* to do it as I thought best – Rəhbər layihənin necə həyata keçirilməsini istədiyini mənə demədi. Mənə ən yaxşısını düşündüyüm kimi etməyə səlahiyyət verdi.

– *Grand prix* (bahalı maşınların beynəlxalq yarışı). The French grand prix was won by a Brazilian driver in an Italian car- Fransa qran-prisini italyan maşını ilə braziliyalı sürücü qazanıb.

– *Bon voyage* (xoş səyahətlər). Bon voyage, and send us a post card when you arrive! – Sizə xoş səyahətlər, çatanda bizə poçt kartı göndərin!

– *Chic* (tərzi və dəbli) She chooses her clothes, hair-style and make-up so that she is in the latest fashion. She always looks very *chic*- O, geyimini, saç tərzi və makiyajını ən son dəblə seçir. O, həmişə çox qəşəng görünür.

– *Cul-de-sac* (keçilməz küçə; tibb:kor bağırsağın qapalı ucu). The advantage of living in a *cul-de-sac* is that there is no through traffic, so it's very quiet- Keçilməz küçədə yaşamağın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, orada nəqliyyat yoxdur, buna görə də çox sakitdir.

– *Rendezvous* (görüş yeri; hüquq: hüquqdan kənar işlər üçün istifadə olunan toplantı yeri). That restaurant is a favorite *rendezvous* for writers and artists – Bu restoran yazıçıların və sənətçilərin topladığı sevimli yerdir.

– *Blase* (usanmış, sıxılmış). He was very excited when his first book was published, but now, having written over 30, he's fairly *blase* about it – O, ilk kitabı nəşr olunanda çox həyəcanlı idi, lakin indi 30-dan çox kitab yazandan sonra bu barədə heç həyəcanlanmır.

– *Nouveaux riches* (sonradan görmə) A snob tends to look down on *nouveaux riches* as people who have money but no class or taste – Burnu havada olan adam yuxarı təbəqəyə aid sonradan zənginləşən, amma heç bir zövqü və səviyyəsi olmayan insanlara baxmağa meyllidir.

– *Gourmet* (ağzının dadını bilən, yemək seçən biri). If we take Charles out to dinner, we must choose a good restaurant. He's a *gourmet* – Çarlzı şam yeməyinə aparsaq, yaxşı restoran seçməliyik. O, boğazına düşkündür.

– *Coup* (uğurlu dövlət əməliyyatı). There was a successful *coup* last night. The president has been arrested and the main government buildings are in the hands of the army. Dünən gecə uğurlu çevriliş oldu. Prezident həbs olunub və əsas hökumət binaları ordunun əlindədir.

– *Entourage* (kortec). Film stars don't usually travel alone. They're normally surrounded by a large *entourage* of agents, secretaries and other helpers – Kino ulduzları tək səyahət etmirlər. Onlar adətən agentlərin, katiblərin və digər köməkçilərin böyük bir qrupu ilə əhatə olunurlar.

– *Encore* (yenidən səhnəyə çağırmaq). The audience liked her songs so much that at the end they shouted, *encore*, and she obliged by singing one more. Tamaşaçılar onun mahnılarını o qədər bəyəndilər ki, axırda qışqırdılar, ki o bir daha oxusun.

– *C'est la vie* (həyat budur!). Yes, I've had some bad luck recently, but it's no use worrying about it. *C'est la vie* – Bəli, bu yaxınlarda bir az şansım götürmədi, amma bundan narahat olmağa dəyməz. Olacağa çarə yoxdur!

– *Au fait* (xəbərdar olan). I hadn't visited the country for a long time and I wasn't *au fait* with the most recent political developments – Mən uzun müddətdir ki, ölkəyə səfər etmədim və son siyasi hadisələrlə də tanış deyildim.

– *Avant garde* (avanqard, yenilikçi). He's a very *avant garde* artist. I have no idea what he is trying to express. Very few people understand his paintings O, çox avanqard sənətkardır – Onun nə ifadə etməyə çalışdığını bilmirəm. Onun rəsmlərini çox az adam başa düşür.

– *Debut* (səhnəyə ilk çıxış; ilk imici formalaşdırın). She made her *debut* as an actress in a film at the age of 14 – O, 14 yaşında bir filmdə aktrisa kimi ilk dəfə səhnəyə çıxdı.

– *Facade* (binanın fasad örtüyü). That building still has its old *facade* as you can see, but the rest of the building behind it has been rebuilt and modernised – Həmin binanın gördüyünüz kimi köhnə fasadı hələ də var, lakin onun arxasındakı binanın qalan hissəsi yenidən tikilib və müasirləşib.

– *Detente* (ölkələrarası gərginliyin azalması). At the moment there is a *detente* between the two countries. Relations are much easier – Hazırda iki ölkə arasında gərginlik hökm sürür. Münasibətlər yaxşılaşıb.

Latın dilindən keçən söz və ifadələr.

– *Bona fide* (xoş niyyətli). Duty-free goods may be purchased only by *bona fide* travellers. Please show your flight-ticket when buying – Rüsumsuz mallar yalnız xoş niyyətli səyahətçilər tərəfindən alınabilir. Zəhmət olmasa uçuş biletinizi alarkən bunu göstərin (Speake, 1997).

– *Curriculum vitae* (tərcümeyi-hal). Applicants for this post should write enclosing a detailed *curriculum vitae* – Bu vəzifəyə müraciət edənlər ətraflı tərcümeyi-hal yazmalıdırlar.

– *Pro rata* (mütənasib olaraq). They may get a *pro rata* refund for the holiday they lost out on – Onlar gedə bilmədikləri tətillər üçün mütənasib olaraq geri ödəniş ala bilər.

– *Persona non grata* (arzuolunmaz adam). He was barred from this country in 1985 and has been *persona non grata* ever since – O, 1985-ci ildə bu ölkədən çıxışına qadağa qoyulub və o vaxtdan bəri arzuolunmaz adamlar siyahısına daxil olub.

– *Ego* (özündən razılıq). Everyone must do what she wants, listen to what she says, go where she decides to go. No one else is important. She really has got a big *ego* – Hər kəs onun istədiyini etməli, onun dediklərinə qulaq asmalı, getməyə qərar verdiyi yerə getməlidir. Ona heç kim vacib deyil. Onun, həqiqətən, böyük eqosu var.

– *Status quo* (hazırkı vəziyyət). There is no such thing as status quo. We have changed it on the battlefield. There is no line of contact, we have breached it – Artıq status quo yoxdur. Biz onu döyüş meydanında dəyişdik. Belə bir razılaşma yoxdur. Biz onu silib atdıq.

– *Vice versa* (əksinə olaraq). A great many British people spend their holidays in America, and *vice versa* – Böyük Britaniyalıların çoxu tətillərini Amerikada keçirir və əksinə.

– *Post mortem* (ölümündən sonra). The *post mortem* examination showed that she died of cancer – Müayinədən sonra onun xərçəngdən öldüyü məlum olub.

– *Per capita* (adam başına düşən gəlir) Canada has a *per capita* income of over 20,000 dollar – Kanadanın adambaşına düşən gəliri 20.000 dollardan çoxdur.

– *Ad nauseam* (bezdirincəyə qədər) He talks *ad nauseam* about how clever his children are – O, övladlarının nə qədər ağıllı olmasından bezdirincəyə qədər danışır.

Digər dillərdən keçən söz və ifadələr.

– *Siesta* (ispanca-xüsusilə isti ölkələrdə günorta yuxusu) - After lunch I like to have *siesta* for an hour or so – Nəhərdən sonra bir saat yuxuya getməyi xoşlayıram.

– *Kindergarten* (almanca-uşaq bağçası). At the age of three she went to a *kindergarten* just to learn to play with other children – Üç yaşında sırf başqa uşaqlarla oynamağı öyrənmək üçün uşaq bağçasına getdi.

– *Macho* (ispanca-sərt, aqressiv kişi) He's too *macho* to admit that a woman can do his job as well as he can – O bir qadının işini onun qədər bacara biləcəyini etiraf etmək üçün çox maçodur.

– *Graffiti* (yunanca "graphein" (yazmaq) sözündən əmələ gəlmiş və italyanca "sgraffio" ictimai yerlərdə divar yazıları deməkdir). A week after the wall was repainted, it was covered with *graffiti* again – Divar yenidən rəngləndikdən bir həftə sonra yenidən divar yazısı ilə örtüldü.

– *Kaput* (almanca-xarab, çalışmayan). My television's *kaput*. I'll have to buy a new one – Televizorum xarabdır. Yenisini almalıyam.

– *Bravo* (italyanca-afərin). You performed very well. Bravo! –Yaxşı çıxış elədin. Afərin!

– *Incognito* (italyanca - kim olduğunu bəlli etməyən). He didn't want to be recognized so he changed his appearance and travelled *incognito* – O, tanınmaq istəmədiyi üçün görünüşünü dəyişdi və gizlicə səyahət etdi.

– *Blitz* (almanca- çox çalışmaq). My garden was looking very overgrown and neglected so I did a real *blitz* on it last Saturday. I worked all day– Mənim bağımda yaşıllıq çox böyümüş və baxımsız görünürdü, ona görə də keçən şənbə günü onun üzərində bütün günü işlədim.

Qeyd edək ki, bu sözün mənaları çoxdur. Məsələn, amerikan futbolunda hücum çizgisin yarmağa çalışan müdafiə oyunçularına deyirlər. Eyni zamanda sürətli oynanılan şahmat oyununu ifadə etmək üçün də işlədilir.

– *kowtow* (çincə-yaltaqlanmaq). John When the Prime Minister comes, just be polite and normal. There's no need to *kowtow* to him – Con, baş nazir gələndə nəzakətli və normal olun. Onu tərifləməyə ehtiyac yoxdur.

– *Patio* (ispanca-teras) No, our house hasn't got a proper garden, just a paved *patio* –Xeyr, evimizin normal bağçası yoxdur, sadəcə döşənmiş terası var.

XVI – XVII əsrlərdə Latın və yunan dillərindən külli miqdarda söz ingilis dilinin lüğət tərkibinə keçmişdir. Latın mənşəli sözlər, əsasən ədəbiyyat vasitəsilə dilə keçmiş, getdikcə öz formasını itirmiş və adılşmışdır. İtalyan alınma sözləri intibah hərəkatının mənbəyi olan italyan dilindən Avropa dillərinə, eləcə də ingilis dilinə çoxlu sözlər keçmişdir (Ayto, 2007). Bu dövrdə İtaliya ədəbiyyatı, incəsənəti və musiqisinə böyük maraq olduğu üçün bu dili öyrənmək lazım gəlirdi. İngilis dilinin lüğət tərkibinə keçən fransız alınma sözləri demək olar ki, orta dövrə yəni XI-XVI əsrlərə (1100-1500-cü illər) təsadüf edir. Həmin dövr danışdıqları fransız dilində olan normanların İngiltərəni fəth etməsi ilə xarakterikdir. Məhz bu dövrdə bir sıra fransız mənşəli sözlər dilin lüğət tərkibinə keçmişdir. Məsələn, *chief*, *cause*, *commence* və s. XVII-XVIII əsrlərdə Fransa mədəni və siyasi sahədə Qərbi Avropada xeyli irəlidi idi. Fransız dili diplomatiya və aristokrat cəmiyyətində əsas rol oynayırdı. Fransız sözləri şəxsi məktublarda, dövlət yazılarında və eləcə də, fransız yazıçılarının tərcümələrində geniş işlədilir. İspan dilindən keçən sözlər 1492-ci ildə Kolumb Amerikanı kəşf etdikdən və Şimali, Cənubi Amerikada çoxlu müstəmləkələr yerləşdikdən sonra İspaniya Avropada ən varlı ölkələrdən biri oldu. İngiltərə hərbi – dəniz qüvvələri möhkəmləndiyi dövrdə hər iki ölkə yaxın əlaqələr yaratmağa başladılar. Artıq XVI-XVII əsrlərdə ticarətlə, siyasətlə və silahlarla bağlı müqavilələr bağlanmış və bununla əlaqədar ingilis dilinin lüğət tərkibinə müxtəlif sözlər keçmişdir (Durkin, 2005). Beləliklə, xalqların artan əlaqələri alınma sözlərin yaranmasına səbəb olurdu.

Müasir ingilis dilində alınma sözlərin xüsusiyyətləri.

Uyumluluq. Alınma sözlər ingilis dilinə sıfır əvəz etmə, əvəz etmə və qismən əvəzləmə yolu ilə daxil olur. Onu yaratma üsulları asan və müxtəlifdir. Məsələn, Çin dilində *fenshui*, yapon dilində *otaku*, ispan dilində *fajita* birbaşa mənbə dilindən götürülmüşdür. Çin dilindən *taikonaut*, fransızca sofer, alman dilindən *volksport*, italyan dilindən *paparazzi* kimi digər alınma sözlər həm tələffüzdə, həm də yazılışda qismən əvəz edilmişdir (7).

Kreativlik. İngilis dilinin sürətlə yayılması alınma sözlərin və istifadənin yayılmasını da sürətləndirmiş, onun əcnəbi sözlərin mənimsənilməsinə və yeni sözlər yaratmasına fayda vermişdir.

İngilis dili orijinal alınma sözləri öz kök və ya affikslərilə əvəz edərək onları yeni sözlər edir. Digər ingilisdilli sözlər onları özləşdirmək üçün orfoqrafiyanı və ya tələffüzü dəyişir. Məsələn, *taikonaut*, *kylin*, *lunik*, *lassi*, *force de ftapper*, *westpolitik*, *kosher*, *juku*, *jihad*, etc (Brinton, Arnovick, 2006). Bu onu göstərir ki, ingilis dilində danışanlar xarici mədəniyyəti mənimsəyərkən hər şeyi alınma sözlərdən köçürməklə kifayətlənməyib, onları yerli mədəniyyətə uyğunlaşdırıb, müvafiq dəyişikliklər edib yaymışlar. Müasir alınma sözlər ingilis dili lüğətlərini zənginləşdirməklə yanaşı, onları güclü və məhsuldar edir (Hatch, 1995).

Nəticə

İngilis dili bu gün də alınma sözlər hesabına öz lüğət dairəsini zənginləşdirir. Məqalədə vurğulanır ki, ingilis dilində bəzi alınmalar olduğu kimi qəbul edilmiş, bəziləri isə ingilis dilinin fonetik, semantik və qrammatikasına uyğunlaşmışdır. Çox sayda dildən ingilis dilində sözlər və ifadələr keçmişdir. İndiki vaxtda alınmalar əsasən kütləvi informasiya vasitələrinin yayılması, ticarət və immiqrasiya hesabına baş verir. İngilis dili müəyyən bir dildən çoxlu sayda sözlərin alındığı bir çox dövrlərdən keçmişdir. Xalqlar arasında əlaqələr nə qədər çox olarsa, dilə bir o qədər çox söz daxil olar. Hər hansı bir dilin zəngin olması dövrün tələblərinə uyğunluğunun nəticəsidir və bu inkişaf prosesi həmin dildə danışanların tarixi inkişafı ilə qarşılıqlı asılıdır. Yəni xalqın tarixən inkişafı onun dilinə təsir edir, dili zənginləşdirir və zaman-zaman formalaşmasında rol oynayır. Alınma sözün sözalan dildə tam və hərtərəfli mənimsənilməsi çox mürəkkəb bir proses olub, dilin bütün səviyyələrində özünü büruzə verir ki, bu prosesdə həmin sözün dildə funksional cəhətdən mənimsənilməsi onun yeni dilin lüğət vahidinə çevrilməsini şərtləndirən amil hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. Huseynzade, M. (2002). Morphology. Baku: East West.
2. Musayev, O. (1986). English Grammar. Baku: Maarif.
3. Thomas, B.J. Advanced Vocabulary and idiom. Longman.
4. Speake, J. (1997). The Oxford dictionary of foreign words and phrases. Oxford: Oxford University Press.
5. Ayto, J. (2007). A century of new words. Oxford: Oxford University Press.
6. Durkin, P. (2005). The Oxford Guide to Etymology. Oxford: Oxford University Press.
7. <http://www.thehistoryofenglish.com/>
8. Brinton, L.J., Arnovick, L.K. (2006). The English Language: A Linguistic History. Oxford University Press.
9. Hatch, E. (1995). Vocabulary, semantics, and language education. Cambridge: Cambridge University Press.

Göndərilib: 16.09.2023

Qəbul edilib: 05.11.2023